

УДК 371.311.1.042-056.3:008

А. М. Фасоля, канд. пед. наук

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНА ОСВІТА: РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПАРАДИГМ

Охарактеризовано існуючі парадигми особистісно зорієнтованої освіти. Розкрито сутність, зазначено ознаки, принципи, функції культурологічної парадигми, її відповідність вимогам часу.

Вступ

Освіта є однією з найширших педагогічних категорій. Поняття означає навчання і органічно пов'язане з ним, здійснюване у його ході виховання особистості.

Парадигма освіти, зорієнтованої переважно на отримання предметних знань і вмінь, отримала назву «знаннєвої» («традиційної» (О. Савченко), «інформаційно-знаннєвої» (І. Якиманська), «знаннє-орієнтованої» (А. Хуторський). З часом усвідомлення, що орієнтація лише на знання не може задовольнити посталих потреб, зумовило зміщення акцентів зі «знаннєвої» до розвивальної парадигми. Головною метою освіти почали вважати не знання, а вміння самостійно їх здобувати, оволодіння методами наукового пізнання, раціональними прийомами і способами розумової діяльності. Пізнання розглядається як активна діяльність суб'єкта в освоєнні світу, що відзначається цілісністю.

Відбуваються зміни у змісті освіти. С. Подмазін зазначає, що «змістом освітнього процесу є динаміка якостей і станів суб'єктів цього процесу», «компоненти та рівні компетентності особистості, які формуються в процесі освітньої діяльності й можуть бути зафіксованими як її результат на даний час» [1, с. 51].

Кінцевою метою освіти стає розвиток особистості. «Давати людині освіту, — пише С. Гончаренко, — означає змінювати її, перетворювати, розвивати особистість... Освіченим є не просто випускник..., який вивчив науки, що там викладали, а людина, здатна до співпереживань, готова до вільного гуманістично орієнтованого вибору, індивідуального зусилля і самостійної, компетентної і відповідальної дії в політичному, економічному, професійному і культурному житті. Вона поважає себе й інших, терпима до представників інших культур і національностей, незалежна в судженнях і відкрита для іншого судження і несподіваної думки» [2, с. 616].

У кінці 80-х — на початку 90-х років минулого століття розпочинається розробка теорії особистісно зорієнтованої освіти. Її мета — «становлення індивідуальності на основі вивчення кожного учня; проектування й організація умов для розкриття, становлення, проявлення його як особистості» [3, с. 34].

Головним завданням особистісно зорієнтованої освіти Є. Бондаревська вважає «не сформувати і навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині і закласти в неї механізми самовизначення, самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання й інші, необхідні для становлення самобутнього особистісного образу і гідного людського життя, для діалогічної і безпечної взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією» [4, с. 132].

Сьогодні можемо говорити про існування кількох концепцій особистісно зорієнтованого навчання і виховання як у Росії (М. Алексєєв, Є. Бондаревська, А. Плигін, В. Сериков, І. Якиманська), так і в Україні (І. Бех, Н. Бібік, М. Гузик, С. Подмазін, В. Рибалка, О. Савченко).

Зазначимо найвідоміші: культурологічна концепція Є. Бондаревської, особистісно орієнтована (особистісно розвивальна) освіта В. Серикова, особистісно орієнтоване розвивальне навчання І. Якиманської, особистісно зорієнтоване навчання М. Алексєєва, семестрово-блочно-залікова система С. Подмазіна, концепція М. Гузика.

Усі вони мають як спільні ознаки, так і відмінності. Спільними є визнання унікальності і пошанування особистості кожного учня, трактування його як суб'єкта навчального процесу, як головного завдання школи створення умов для реалізації індивідуальності.

Для розрізнення існуючих моделей М. Алексєєв вживає поняття «інструментальний підхід» і «культурологічний підхід», «суб'єктно-орієнтоване» і «особистісно-орієнтоване» навчання,

«суб'єктна» і «особистісно-орієнтована педагогіка».

Інструментальний підхід зосереджується на розвитку пізнавальної сфери особистості. Кінцева мета — досягнення запланованого результату. Задля цього враховуються індивідуальні особливості, переваги, розвиток мислення, пам'яті, наочності тощо, створюються відповідні умови.

«Культурологічний підхід — зазначає Є. Бондаревська, — це розгляд освіти крізь призму поняття культури, тобто її розуміння як культурного процесу, що здійснюється в культуровідповідному освітньому середовищі, всі компоненти якого сповнені людськими смислами і служать людині, яка вільно проявляє свою індивідуальність, здатна до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей» [4, с. 117].

У суб'єктній педагогіці акцентується самостійність і активність учнів, але тільки в «операційно-технічному сенсі», стосовно застосування знань і вмінь, відтворення дій за зразком, алгоритмом, проведення «квазидослідження». Учень реалізує програму вчителя. «Смислова, ціннісно-емоційна сфера особистості, її задіяння і розвиток... представлені або як «побічний продукт» діяльності... або обмежується винятково пізнавальною сферою» [5, с. 21].

Головним же є становлення особистісного ставлення учня до світу, діяльності, самого себе. Звідси закономірний висновок: «Розвиток рефлексії, самостійності як суб'єктивного утворення (наявність особистої позиції) і т. д. є головними орієнтирами особистісно-орієнтованого навчання» [5, с. 21].

І. Якиманська наголошує на відмінності понять «навченість» і «освіченість»: синонім першої — інформованість, друга більшою мірою виступає як характеристика розвитку особистості. «Навченість через оволодіння знаннями, уміннями, навичками забезпечує соціальну і професійну адаптацію у суспільстві. Освіченість формує індивідуальне сприйняття світу, можливість його творчого перетворення, широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації фактів, явищ, подій навколишньої дійсності на основі особистісно-значущих цінностей і внутрішніх установок» [7, с. 8]. Відтак «результатом освіти повинна бути не навченість..., а становлення особистості — самобутньої, унікальної, творчої, що має власні цілі і цінності у житті» [3, с. 26].

Важливим фактором є активна участь у процесі навчання самого учня (студента). Слушним є зауваження І. Якиманської, що «навчити в принципі можна всьому і будь-кого. А ось навчатися, щоб стати освіченим, кожен повинен сам шляхом організації власної діяльності на основі особистих потреб, інтересів, устремлінь, використовуючи індивідуально вироблені способи навчальної роботи і керуючись особистісним ставленням до неї». «Знеособлених знань не буває», — наголошує вчений [7, с. 13].

Виходячи з проголошених у нормативних державних документах завдань, вважаємо, що найбільшою мірою задовольнити їх реалізацію спроможна культурологічна освітня парадигма. Відтак логічною є необхідність більш детального розгляду її сутності, ознак, принципів, функцій.

Основна частина

Ключовим принципом педагогічного процесу в культурологічній концепції є культуровідповідність, тобто така організація навчально-виховного процесу, яка «спонукає культурний саморозвиток дитини і допомагає їй у цьому процесі... базується на ідеї цінності саморозвитку дитини як творчої особистості» [4, с. 136—137].

Глобальною ціллю особистісно-орієнтованого навчання — «...розвиток людини як суб'єкта культури» [4, с. 121]. Суб'єктність особистості у цьому випадку визначається можливістю і здатністю вибору культурних цінностей (загальнолюдських, національних, релігійних тощо), які складають культурне ядро змісту освіти. Відповідно й освіта трактується як культурне середовище, яке сприяє оволодінню культурними смислами і цінностями. Способами існування людини в цьому середовищі є діалог і творчість.

Саме людина, освіта, творчість і діалог визнані головними цінностями культурологічної особистісно-орієнтованої освіти. Людина як суб'єкт культури, власного життя й індивідуального розвитку; освіта як культурне розвивальне середовище, що ростить і живить особистість, надає їй життю культурних смислів; творчість і діалог як способи існування і саморозвитку людини в культурно-освітньому просторі [4, с. 124].

Вихідними положеннями (компонентами, за термінологією Є. Бондаревської) культурологічного підходу є:

— ставлення до дитини як до суб'єкта життя, здатного до культурного саморозвитку і самовиз-

начення;

— ставлення до педагога як до посередника між дитиною і культурою, здатним ввести її у світ культури і підтримати дитячу особистість в її індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей;

— ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли, діалог і співробітництво його учасників в досягненні цілей їх культурного саморозвитку;

— ставлення до школи як до цілісного культурно-освітнього простору, де живуть і відтворюються культурні зразки життя дітей і дорослих, відбуваються культурні події, здійснюється творення культури і виховання людини культури [4, с. 117—118].

Культурологічна концепція базується на таких принципах:

1. Природовідповідності.

Основні умови освіти — урахування психолого-фізіологічних особливостей особистості, реалізація базових її потреб, створення екологічно чистого освітнього простору.

2. Культуровідповідності.

Йдеться про залучення людини до цінностей культури в найширшому значенні: науки, моралі, релігії, права, державності, техніки, мистецтва, про засвоєння цінностей насамперед національної культури, культурна самоідентифікація особистості. «Культуровідповідна освіта — це освіта, яка всією своєю організацією спонукає культурний саморозвиток дитини і допомагає їй у цьому процесі. Вона базується на ідеї цінності саморозвитку дитини як творчої особистості» [4, с. 136—137].

3. Індивідуально-особистісного підходу.

Визнання дитини активним суб'єктом навчально-виховного процесу. «Особистість — це людина, яка інтегрована в культуру, веде з нею діалог», відтак «особистісний підхід передбачає опертя на потребу в культурній ідентифікації особистості в процесі її розвитку [4, с. 137].

4. Ціннісно-сміслової спрямованості освіти.

Принцип спрямований на реалізацію сутнісної характеристики особистісно зорієнтованої освіти культурологічного типу — створення умов для віднаходження кожним учнем особистісного смислу навчання і життя. Культурні цінності допомагають дитині знайти себе, а значить, «віднайти духовну стійкість і цілісність, особисту незалежність і свободу» [4, с. 139].

Зважаючи на те, що прагнення до пошуку і реалізації смислу свого життя є вродженим (В. Франкл), ця специфічна риса стає сильним мотиваційним стимулом, «рушієм поведінки і розвитку особистості». Але за умови, якщо учитель пам'ятатиме, що цінності і смисл не можна передати, їх потрібно прожити. Тому потрібно не лише «відкрити учням світ цінностей, з якого вони зможуть вибирати смисли для вирішення своїх життєвих проблем... Освіта повинна бути наповнена життєвими проблемами, а не тільки постулатами наукового знання... Потрібно... організувати... освітній процес так, щоб кожна дитина «прожила» свою освіту в пошуку цінностей...» [4, с. 142].

Особистісно зорієнтоване навчання в його культурологічній інтерпретації виконує такі функції:

1. *Гуманітарну* (захист і педагогічна підтримка дитини, виявлення і спільне вирішення її життєвих проблем, допомога в пошуках смислу життя, забезпеченні особистої свободи, духовності, моральності).

2. *Культуротворчу* (збереження, передача, відтворення і розвиток культури, яку можна зберегти лише через людину, заклавши в неї механізм культурної ідентифікації).

3. *Соціалізацій* (засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду. Продуктами соціалізації виступають особистісні смисли, які визначають ставлення індивіда до світу, соціальну позицію, самосвідомість, ціннісно-сміслове ядро світогляду [4, с. 124—125].

Висновки

З точки зору задоволення викликів сучасного суспільства до особистості, зокрема уміння жити в полі культурному просторі, співіснувати з іншими особистостями, шанувати власну і поцінувати чужу історію та культуру, саме культурологічна парадигма найбільше відповідає вимогам часу. Її реалізація створює можливість для гармонійного поєднання природного, соціального і культурного начал людини. На зміну традиційному навчанню з його метою — набуття певної суми знань, вироблення окресленого кола умінь і навичок — приходять особистісно-зорієнтоване, яке створює умови для самореалізації особистості, реального перетворення її на суб'єкта власної діяльності і суб'єкта культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Подмазін С. І. Особистісно орієнтована освіта (Соціально-філософський аналіз) : дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії. — Дніпропетровськ, 2006. — 446 с.
2. Гончаренко С. У. Освіта / Енциклопедія освіти // Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
3. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И. С. Якиманская. — М. : Сентябрь, 2000. — 176 с.
4. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение в школе / Н. А. Алексеев. — Ростов н/Д : Феникс, 2006. — 332 с.
5. Личностно ориентированное обучение : хрестоматия : для студентов гуманитарных факультетов высших учебных заведений / Сост. Е. О. Иванова, И. М. Осмоловская. — М. : СГУ, 2005. — 263 с.

Рекомендована кафедрою культурології, соціології, психології та педагогіки

Стаття надійшла до редакції 28.10.10

Рекомендована до друку 4.11.10

Фасоля Анатолій Миколайович — старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти.
Інститут педагогіки НАПН України, Київ